

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

بررسی حقوقی جرایم محیط زیست و مرتبط با منابع طبیعی

مؤلفین

امین شفیعی

فضل الله رنجبر

ویراستار

دکتر فرزانه رضایی

انتشارات قانون یار

۱۳۹۷

۵ مقدمه

فصل اول ۱۴

کلیات مربوط به جرایم علیه محیط زیست ۱۴

فصل دوم ۹۶

جرائم علیه محیط زیست در حقوق ایران ۹۶

فصل سوم ۳۲۳

مبانی و احکام فقهی حفظ محیط زیست ۳۲۳

فصل چهارم ۳۷۷

ضمانات های کیفری حفاظت از محیط زیست در

نظام حقوقی ایران ۳۷۷

منابع و مأخذ ٣٨

مقدمه

در یک نگاه اجمالی، از جمله نتایجی که از این اصل قابل استنتاج است، می توان به موارد زیر اشاره نمود:

تلاش جهت ایجاد زمینه های لازم برای افزایش سطح دانش زیست محیطی مردم.

تدوین قوانین و مقررات مورد نیاز جامعه (از جمله قوانین کیفری) در زمینه حفاظت از محیط زیست.

حمایت از نهادهای مدنی حفاظت از محیط زیست و بسط و توسعه زمینه فعالیت آنان

پیشگیری از تخریب محیط زیست، پیشگیری از وقوع جرایم زیست محیطی و ایجاد بست های

لازم جهت حمایت از محیط زیست از طریق وضع
قوانين کیفری ، مدنی و اداری.

همانطور که ملاحظه می شود، در این اصل،
حفظ از محیط زیست به عنوان یک وظیفه
عمومی تلقی شده و انجام هر گونه فعالیت مخرب و
غیرقابل جبران نسبت به محیط زیست، ممنوع شده
است. در کنار این وظیفه همگانی ، در اصل ۵۶
قانون اساسی نیز به وظیفه خاص قوه قضائیه در
جهت حفاظت و پشتیبانی از حقوق فردی و اجتماعی
اشاره شده است . به موجب این اصل، قوه قضائیه
عهده دار انجام وظایف ذیل می باشد. :

رسیدگی و صدور حکم در مورد تظلمات ،
تعذیبات ، شکایات و

احیای حقوق عامه.....

کشف جرم ، تعقیب ، مجازات و تعزیر مجرمین و

اجرای حدود و مقررات مدون جزایی اسلام .

انجام اقدامات مناسب ، برای پیشگیری از وقوع

جرائم و اصلاح مجرمین .

از این اصل استنباط می گردد که وظیفه کشف

جرائم ، تعقیب ، مجازات و تعزیر مجرمین زیست

محیطی نیز از وظایف قوه قضائیه می باشد . این

وظیفه با ایجاد بسترها لازم برای پیشگیری از وقوع

جرائم آغاز و با احیای حقوق عامه از طریق رسیدگی

و صدور حکم و اصلاح مجرمین پایان می پذیرد .

البته لازم به ذکر است ، امروزه در جهت حفاظت از

محیط زیست و به جای استفاده از مجازات ها ، استفاده از سایر ابزارهای پیشگیرانه نظیر مشارکت نهادهای مدنی ، ترویج نظام آموزش ، اطلاع رسانی ، آزادی اطلاعات ، نظام مالیاتی ، مقررات گذاری اقتصادی و اجتماعی و مورد توصیه قرار گرفته است^۱. به عبارت دیگر ، دولت های باید سعی کنند با استفاده از ابزارهای یاد شده ، تا آنجا که بتوانند از وقوع تخلفات و جرائم زیست محیطی جلو گیری کنند و در واقع توسل به ضمانت های کیفری ، مدنی یا اداری باید به عنوان آخرین ابزار و راهکار مورد

^۱- هداوند ، مهدی ، تقریرات درسی "ضمانتهای حقوقی حفاظت از محیط زیست " دوره کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست ، دانشگاه شهید بهشتی ، سال تحصیلی ۸۵-۸۶

استفاده قرار گیرند. در کشور ما، هر چند قانونی به نام مجازات متخلفان زیست محیطی وجود ندارد، اما در قوانین عادی موجود، مصادیق بسیاری از بحث حفاظت کیفری از محیط زیست، به شکل متفرق و پراکنده دیده می شود. از این قوانین نمی توان به مواد ۶۷۹؛ ۶۸۰؛ ۶۸۶؛ ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مواد ۵۱ و به بعد قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع (مصوب ۱۳۴۶)، قانون شکار و صید (مصوب ۱۳۵۳ و اصلاحی ۱۳۷۵)، قانون نحوه جلوگیری از الودکی هوا (مصوب ۱۳۷۴)، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (مصوب ۱۳۵۳ و اصلاحی ۱۳۷۱) و اشاره نمود. از سوی دیگر،

جهت تکمیل حقوق داخلی و رفع هر چه بیشتر شکاف ها و خلاء های قانونی موجود ، مطالعه تطبیقی حقوق سایر کشورها و نحوه عملکرد شان در این زمینه می تواند ما را در رفع صحیح خلاء های قانونی و نیز هر چه بهتر نمودن قوانی موجود داخلی یاری نمود ، بحثی که این نوشتار به آن خواهد پرداخت . محیط زیست و منابع هر کشوری به عنوان ثروت ملی آن محسوب می شود . باید میراث ارزنده برای نسل های آینده حفظ شود . متاسفانه بعضی از افراد توجهی به این موضوع ندارند و ضربه های جبران ناپذیری را به محیط زیست وارد می کنند . با وجود حمایتهای ویژه در کشور از محیط زیست عوامل نگران کننده ای وجود دارند که بحران های

زیادی را در کنار آلودگی های محیط زیست با مسئولیت انسان به بار آورده اند از جمله عوامل می توان به تخریب جنگل و مراتع ، تخریب و محدود شدن زیست گاههای حیات وحش ، خشکانیدن تالاب ها و آب بندها و... اشاره نمود لازم و ضروری است درجهت حفظ محیط زیست و توسعه پایدار قوانینی با ضمانتهای اجرایی قوی و مناسب محیط زیست توسط مسئولین محترم در نظر گرفته شود تا این میراث ارزشمند صحیح و سالم به دست نسل های آینده برسد . یکی از مهمترین اصول پذیرفته شده در امر قانونگذاری ، پیش بینی تضمین اجرای قوانین است . ضمانت اجرا قدرتی است که برای

کاربستن قانون یا حکم دادگاهها از آن استفاده می شود و یا به عبارت دیگر عکس العمل قانونی از یک دستور قانونی است . پس به طور کلی می توان ضمانت اجرا امری برای تضمین پیاده شدن صحیح ضابطه جهت رسیدن به اهداف و مقاصد وجودی آن ضابطه است . توجه به این امر مهم است اگر قانونگذار در نگارش متن قانونی فضای وضع قانون ، آداب و رسوم مردمان ، نفع همگانی ، جامعیت قانون و همپای طرفداران حقوق طبیعی ، قوانین طبیعی حاکم بر وجود مردمان اجتماع را مد نظر قرار دهد و پا از دایره منطق و عدالت فراتر نگذارد پیش بینی خردمندانه از موارد نقض قانون خواهد کاست . در سیستم حقوقی کشور به خاطر اهمیت و توجه ویژه

به محیط زیست و توسعه پایدار ، قوانین متعددی با
ضمانتهای اجرایی مختلف تدوین و تصویب شده
است .

فصل اول

کلیات مربوط به جرایم علیه محیط زیست

مبحث اول : مفاهیم بنیادین
مربوط به حفاظت از محیط
زیست

گفتار اول : تعریف محیط
زیست

در یک تعریف ساده می توان گفت که محیط
زیست عبارت است از هر آنچه که پیرامون ما را
احاطه نموده است. در این تعریف، محیط زیست
خود به دو دسته محیط زیست طبیعی و انسان ساخت
 تقسیم می گردد. محیط زیست طبیعی شامل آن
 قسمت از محیط پیرامون ما است که بدون دخالت
 بشر بوجود آمده است، نظیر کوهها، جنگل های

طبیعی و ... اما محیط زیست انسان ساخت شامل آن قسمت از محیط پیرامون ماست که در اثر دخالت بشر به وجود می آید . در این مفهوم ، ابنیه و آثار ساخته دست بشر مهمترین نمونه های آن به شمار می رود . به هر حال محیط زیست ، چه به صورت طبیعی و چه به صورت انسان ساخت ، در کیفیت زندگی بشر نقش بسیار قابل توجهی داشته و اهمیت حفاظت از آن بر هیچ کس پوشیده نیست لذا جهت ادامه حیات و همچنین ارتقاء سطح زندگی بشر ، ناگزیر به حفاظت از آن می باشیم . همچنین با توجه به اینکه بحث حفاظت از محیط زیست به مسئله حیات انسانها و سایر موجودات زنده باز می گردد و توجهات به

این مطلب که تخریب و نابودن کردن محیط زیست می تواند آثار بسیار بدی بر سلامتی جسمی و روانی انسان و سایر موجودات زنده داشته باشد ، مسئله حفاظت از محیط زیست و به تبع آن ، حقوق کیفری محیط زیست اهمیت خود را آشکار می سازد .

گفتار دوم : هدف حقوق محیط زیست

حقوق محیط زیست شاخه ای از علم حقوق است که از دیدگاه حقوقی به مقوله حفاظت از محیط زیست می پردازد . در این معنا ، بحث حفاظت و حمایت از طبیعت و منابع طبیعی جنبه واقعی به خود می گیرد و قانونگذار در قالب مقررات ، افراد و حتی دولت را ملزم به رعایت قواعدی می نماید که هدف نهایی آنها حفاظت از محیط زیست است . در واقع

حقوق نقش بسزایی در این حفاظت دارد و به گونه ای که امروزه ضرورت حمایت حقوقی از محیط زیست در دستور کار کشور ها قرار گرفته و زمینه های این حفاظت نیز فراهم گردیده است^۱. همانگونه که در مقدمه اشاره شد ، در حقوق داخلی اغلب کشورها ، قوانین متعددی در راستای حفاظت از محیط زیست تدوین شده و حتی در متن قانون اساسی آنها به این مقوله پرداخته شده است . نمونه بارز این مطلب، اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است . در این اصل ضمن تصریح به

^۱- از جمله اقدامات بین المللی انجام شده می توان به کنوانسیون حفاظت کیفری از محیطی زیست (مصوب ۱۹۹۸) و چندین قطع نامه بین المللی دیگر اشاره نمود که در گفتار بعدی به تفصیل مورد بررسی قرار خواهد گرفت

نقش محیط زیست در سرنوشت تمامی نسل ها، حفاظت از آن وظیفه ملی و همگانی تلقی شده و هر نوع فعالیت آلوده کننده و مخرب غیر قابل جبران ، ممنوع شده است .

کاربرد علم حقوق در زمینه حفاظت از محیط زیست، از دو جهت قابل توجه به نظر می رسد :

- ایجاد الزام قانونی برای رعایت موازین زیست محیطی به نحو گسترده و عمومی
- پی ریزی ضمانت های اجرایی لازم ، جهت تحقق مسئله حفاظت از محیط زیست که مقوله دوم خود از جهات مختلف به ضمانتهای مدنی ، کیفری و اداری قابل تقسیم می باشد .

گفتار سوم : تهدیدات زیست محیطی

سلامت اکوسیستم زیستی و جغرافیایی را هدف قرار می دهد تهدیدات زیست محیطی تعریف کرده اند.^۱

بند اول : انرژی (تولید و مصرف انرژیهای نفت، گاز) انرژی در زندگی بشر اهمیت فوق العاده ای دارد. ادامه زندگی بدون انرژی بسیار مشکل است. صنعت، کشاورزی، خدمات، گرمايش و سرمایش، تولید غذا، محیط خانوادگی، حمل و نقل، نظامی گری، فعالیت های پزشکی و درمانی، پژوهشها و علمی و غیر از آن همگی به انرژی وابسته هستند. به

۱- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئولیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی، چاپ اول، ص ۳۳۳.

لحاظ ارتباط تنگاتنگ انرژی با زندگی روزمره مردم و جوامع و نیز حیات کشورها و دولت هاست که دولتهای متقاضی و دولتهای تولیدکننده را دائماً نگران کرده و از همین روست که انرژی در سیاستهای ملی و بین المللی نقش تعیین کننده ای پیدا نموده و الگوهایی از رقابت، همکاری، کشمکش، تجاوز، تعامل، همگرایی و واگرایی را در عرصه بین المللی و روابط بین کشورها و دولت ها شکل داده است. اهمیت انرژی بدان حد است که دولت های مصرفکننده، مکان های تولید انرژی، و دولتهای تولیدکننده، مکانهای مصرف انرژی و هر دو، مسیرهای انتقال و تکنولوژیهای مربوط به انرژی

را جزو اهداف ملی و امنیت ، ملی خود محسوب می کنند.^۱

بند دوم : گرم شدن زمین (تأثیر گلخانه ای)

« با توجه به آلودگی موجود، به دلیل گازهای گلخانه ای (دیاکسید کربن، متان و منواکسید نیتروژن) دانشمندان پیش بینی می کنند که تا سال ۲۱۰۰، متوسط درجه حرارت زمین از $\frac{3}{5}$ به ۸ درجه سانتی گراد افزایش یابد»^۲ با بالا رفتن درجه حرارت در حدود ۲ درجه سانتیگراد ، گازهای گلخانه ای معادل 450 ppm (درصد به میلیون)

۱- همان، ص ۱۰۲.

۲(آمار) سالانه بین المللی انرژی (۲۰۰۳): بروندۀ های دی اکسید کربن

از CO₂ در جو افزایش پیدا می کند. البته موافقنامه بین المللی، اقدامات لازم را برای بازگرداندن ثبات جهانی در مورد جلوگیری از انتشار گازهای گلخانه ای در سطح زمین که میتواند برای انسان خطرناک باشد و تغییراتی نیز در آب و هوا ایجاد کند، انجام داده است.

فرض بر آن است که با مشارکت سازمان همکاری اقتصادی و توسعه، همه کشورهای عضو اتحادیه اروپا و دیگر اقتصادهای بزرگ جهان از جمله چین، روسیه، هند، بربازیل، افریقای جنوبی، عربستان سعودی، ایران و اندونزی و سیستمهاي تجاري در موافقنامه بخشی - تعهدات موافقت نامه های بین المللی کشورهای مشارکت کننده در اتخاذ اهداف

مشترک و یا به منظور کاهش انتشار گازهای گلخانه ای در بخش خاص - مشارکت داشته باشند. به علاوه در سیاستهای ملی، اقداماتی را برای کاهش فرایند گازهای خروجی انجام دهنند در مقیاس جهانی، کشور.

امریکا یکی از بزرگترین آلوده کننده ها در جهان است که پیمان کیوتو را رد کرده است، این پیمان در مورد انتشار گازهای آلوده کننده و گلخانه ای است و اثرات این گازها که جهان را در معرض خطر قرار میدهد، محاکوم کرده است. امریکا خودش هم در این مسیر خطرناک قرار دارد، چون یکی از نیروهای آلوده کننده است و به عنوان تنها

ابرقدرت کنونی در دنیا، این کشور به تصورات خود توجه کرده و بی توجه به پیامدهایی برای دیگران است.^۱

بند سوم : تهدایت منابع آب شیرین و خشکسالی

آب را مایه حیات نامیده اند و بدون آن زندگی انسان زایل میگردد. در این رابطه میتوان بیان کرد که آب شیرین به منزله منبع نادر نقش مهمی در ژئوپلیتیک جهان دارد. آب در بعضی از کشورها به حد کافی وجود ندارد و در این کشورها سعی میشود از حداقل آب موجود حداکثر بهره‌برداری را بکنند که به طور قطع مقداری از آن به مصرف واقعی

^۱ Taylor, J. P. (2001), *New Political Geographies Twixt Places and Flows ; The Students Companion to Geography*, Oxford : Blackwell

نمیرسد. به این دلیل کره زمین را سیاره آبی نامیده اند که ۷۱ درصد از سطح آن پوشیده از آب دریاها و اقیانوس هاست.

آبی که تا این حد در روی کره زمین گسترش یافته، شور و غیر قابل شرب است و آب شیرین و قابل شرب فقط ۲/۶ درصد آن را تشکیل می دهد که در واقع نادر و کمیاب است. نیمی از آب شیرین موجود در روی کره زمین به صورت یخچالهای طبیعی در قطب شمال، قطب جنوب و کوههای مرتفع قرار گرفته که دسترسی به آن آسان نیست.^۱

^۱شوتار، سوفی (۱۳۸۶)، *شناخت و درک مفاهیم جغرافیای سیاسی*، ترجمه سید حامد رضیئی، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ص ۵۸.

از آنجا که طی دهه‌های اخیر به جهت تغییرات اقلیمی و رشد فعالیتهای توسعه ای بشر، اکوسیستمهای آبی اعم از رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالابها در سراسر جهان رو به افول گذاشته‌اند؛ ضرورت تعیین حقابه زیستمحیطی، در سیاستها و دستورکارهای ملی و بینالمللی مدیریت منابع آب اهمیت دو چندانی یافته و لزوم استفاده از این ابزار حقوقی نیز در قوانین کشورها بیش از پیش به چشم می‌خورد. به عبارت دیگر به منظور حفظ و تضمین حقابه زیست محیطی و یا حداقل میزان آب مورد نیاز برای بقای اکوسیستم، سیاست زیست محیطی توانمندی مورد نیاز است. این سیاست جامع میباشد موردن حمایت ابزار قانونی مناسب و مکفى که بتواند

به روشنی مبین وضعیت قانونی آب و حقابه باشد، قرار گرفته و همچنین چارچوبی را برای ارزیابی گزینه های مختلف حقابه تعییه نماید.

در خصوص جرم انگاری و تحلیل قوانین کیفری جدید درباره آلود کردن آب و پسابها در ابتدا لازم به ذکر است که از میان ۸۰ رودخانه کشور ۵۰ رودخانه آلوده به مواد صنعتی و شیمیایی ، روستایی ، کشاورزی و همچنین پساب های بیمارستانی و عفونی است که از این میان بیشترین آلودگی رودخانه های کشور به علت روان شدن پساب ها و پسماندهای صنعتی و شیمیایی به داخل رودخانه ها بوده است. برهمن اساس ، پس از پساب های

صنعتی و شیمیایی، به ترتیب فاضلاب های روستایی و کشاورزی، بیمارستانی و عفونی و همچنین فاضلاب های شهری و خانگی، بر آلودگی آب ها و محیط زیست می افزایند.

نکته حائز اهمیت دیگری که وجود دارد حق اعلام جرم توسط اشخاص حقیقی و مردم است چرا که اصل پنجه‌هم قانونی اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست را یک "وظیفه عمومی" می داند و این وظیفه را می تواند هم شامل "حق" دانست و هم شامل "تکلیف". به عبارت دیگر شهروندان در عین اینکه حق اعلام جرم و دادخواهی در موارد اطلاع و مشاهده آلودگی را دارند - چه بسا که در مواردی از این آلودگی

متضرر نیز می شوند – در صورت اطلاع ، تکلیف اطلاع رسانی نیز بر عهده آنان است که می توان این اصل را از طریق نهادهای مدنی مانند سازمان های غیردولتی به مرحله اجرا درآورد . مسئله قابل ذکر دیگر ناچیز بودن میزان جزای نقدی است . با توجه به خسارات قابل توجهی که گاه به محیط زیست وارد می آید که اغلب ترمیم آن ناممکن و یا بسیار مشکل است و همچنین با توجه به سودهای کلاتی که گاه از عملیاتی که منجر به آلودگی شده ناشی می شود، نمی توان مرتکبان چنین جرایمی را معسر و یا ندار به شمار آورد . بنابراین این چنین مجازات های نقدی بسیار ناچیز به شمار می روند و مرتکبین

حتی با آگاهی از قانون و مجازاتی که در انتظار آنان است مرتكب ایجاد آلودگی می شوند.

ماده ۱ - " هر شخصی که بخشی از آب را با مواد سمی ، شیمیایی ، پساب های صنعتی ، بیمارستانی ، عفونی و یا هر گونه ماده خطرناک دیگری آلوده کند به طوریکه کیفیات آب از نظر شیمیایی ، فیزیکی و بیولوژیکی تغیر یافته و برای سلامتی انسان ، حیوانات ، گیاهان و محیط زیست خطرناک باشد چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشد علاوه بر جبران خسارات واردہ به حبس به مدت ۳ تا ۵ سال یا به جزای نقدی معادل دو برابر سود حاصله از ارتکاب جرم محکوم خواهد شد و در صورتی که آلودگی از فعالیت های

کارخانه یا کارگاهی ناشی شده باشد تا فراهم آمدن
موجبات رفع آلودگی ، واحد مذکور تعطیل خواهد
شد. "

ماده ۲- " هر گاه شخصی بدون دریافت مجوز
لازم از مرجع یا سازمان مربوطه ویا با تخطی از
شرایط و استانداردهای مندرج در مجوزهای صادره
در استفاده از منابع آبی مرتکب یکی از اقدامات
زیرشود چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات
شدیدتری نباشند علاوه بر جبران خسارات واردہ به
حبس به مدت ۶ ماه تا ۲ سال یا به جزای نقدی
معادل ۲ برابر سود حاصله از ارتکاب جرم محکوم
خواهد شد :

- ۱- خارج کردن یا انحراف مسیر آب از آب های سطحی
- ۲- مسدود کردن یا پایین کشیدن آب های سطحی
- ۳- خارج کردن خاک از آب های سطحی در مواقعی که در خواص چنین آبهایی یا در جریان آبها تأثیر می گذارد.
- ۴- وارد کردن یا تخلیه مواد در آبهای سطحی.
- ۵- وارد کردن یا تخلیه مواد در آبهای ساحلی .
- ۶- تخلیه مواد به آبهای زیرزمینی .
- ۷- خارج کردن و انتقال دادن مواد یا انحراف مسیر آبهای زیرزمینی " .

بند چهارم : تهدیدات خاک و بیابان زایی و سازوکارهای مقابله با بیابان زایی

با توجه به اینکه استقرار هر فعالیتی در فضا مبتنی بر توانمندیهای محیطی و تعامل آن با سایر فعالیتها در پهنه جغرافیایی سرزمین صورت می گیرد، ظرفیت سازی برای توسعه فعالیتها به صورت هماهنگ با بخش های مختلف در قالب ساماندهی فضا میتواند الگوهای اسکان آینده جمعیت و مدیریت فضا را تحت تأثیر قرار دهد. این هماهنگی در تمامی بخش ها برای اسکان جمعیت یک سرزمین تحت تأثیر محیطهای گوناگون در پهنه یک کشور قرار دارد، اعم از مساحت بیابانها، جنگل ها و

... چه بسا یک شهر که در کنار یک جنگل قرار دارد و مردم آن از طریق جنگلداری امراض معاش می‌کنند، جنگل به طور مناسبی محافظت نشود و توسعه اینگونه شهرها که وابستگی به نوع محیط اطراف خود دارند، تحت تأثیر این عدم حفاظت و نگهداری یا استفاده ناصحیح قرار گیرد، ایجاد نگرانیها و آسیب پذیری جمعیت را به دنبال دارد.

سرعت رشد و شتاب گسترش فرسایش خاک در ایران ۶ برابر استاندارد جهانی است که سالانه معادل یک میلیون هکتار تخریب زمینهای کشاورزی است. پژوهش‌ها نشان داده اند بیشتر خاکهای کشور از نظر مواد نیتروژنی فقیر و دچار کمبود فسفر هستند. نتیجه اولیه فرسایش خاک در قالب افزایش

رسوب‌گذاری در مخازن سدهای مناطق سیلخیز است، به طوری که سالانه یک درصد از حجم مخازن رسوب گذاری در مخازن سدهای کشورهای به دلیل فرسایش خاک کاسته می‌شود. کل مجموع مخازن سدهای ایران تا سال ۱۳۸۴ شمسی در حدود ۲۷ میلیارد متر مکعب بوده که به طور میانگین سالانه ۵۵۰ میلیون متر مکعب مخزن در کشور تولید شده است. از این حجم، سالانه ۲۰۰ میلیون متر مکعب در اثر رسوب‌گذاری نابود می‌شود؛ یا به دیگر سخن سالانه ۳۶ درصد از حجم مخازن نوساز کشور در اثر رسوب گذاری از دست می‌رود. پیامدهای این میزان فرسایش خاک، افزون بر ۲۳۶ میلیون متر

مکعب رسوب گذاری در مخازن پشت سدها و به میزان حدود دو برابر رسوب‌گذاری در شبکه های آبیاری و زهکشی مدرن و سنتی و خارج از دسترس شدن هزاران هکتار زمین کشاورزی است.

به دلیل افزایش جمعیت انسانی و نیاز به توسعه زمین های کشاورزی و شهری مسئله حفاظت از زمین و خاک امروزه اهمیت به سزاویی یافته و تبدیل به یکی از موضوعات مهم جهانی شده است به نحوی که قطعنامه شماره ۲۰/۱۰ برنامه محیط زیست سازمان ملل (یونپ) راجع به تخریب زمین ، مصوب ۵ فوریه ۱۹۹۵ این مسئله را یکی از مشکلات جهانی

محیط زیست اعلام می کند.^۱ با توجه به این نکته ضروری است که در اثر تخریب خاک امروزه یک سوم سطح کره زمین را مناطق بیابانی و نیمه بیابانی تشکیل می دهند و سالانه حدود ۱۲ میلیون هکتار برآن اضافه می شود.^۲

اهمیت این مسئله جامعه جهانی را برآن داشت تا نسبت به تصویب "کنوانسیون سازمان ملل متحد برای بیابان زدایی در کشورهایی که به طور جدی با خشکسالی و یا بیابان زدایی مواجه می شوند" به ویژه در آفریقا" در ۱۷ ژوئن سال ۱۹۹۴ در پاریس

^۱- UNEP Governing council RES. ۲۰/۱۰ land degradation ,^۵ February ۱۹۹۹.

^۲- مصدق ، پیشین ، ص ۵

اقدام کند. تاکید این کنوانسیون عمدتاً برمحور جهانی بودن معضل بیابان زدایی، زنجیره ای و متقابل بودن مسائل آن و نیاز به تلاش بین المللی هماهنگ کشورها بود. بدین نحو که بیابان زدایی و خشکسالی مسائلی در مقیاس جهانی هستند که تمامی نواحی دنیا را تحت تاثیر قرار می دهند؛ بیابان زایی و خشکسالی از طریق ارتباطات متقابل خود با مسائل مهم اجتماعی مانند فقر، بهداشت و تغذیه ناکافی، عدم امنیت غذایی . مسائل ناشی از مهاجرت، جابجایی افراد و فعل و انفعالات جمعیتی روی توسعه پایدار اثرمی گذارد و هر گونه تلاش برای بیابان زدایی و یا کاهش اثرات خشکسالی مستلزم اقدام مشترک جامعه بین المللی است (مقدمه

کنوانسیون) اهم از تعهدهای دولت های عضو
بر مبنای این سند عبارتند از : توسعه یک استراتژی
بلند مدت یکنواخت در کلیه سطوح (ماده ۴ بند ۱)؛
اتخاذ یک شیوه جامع که پاسخگوی جنبه های
فیزیکی ، زیست شناختی و اجتماعی - اقتصادی
رونده بیابان زدایی و خشکسالی باشد ؛ ادغام استراتژی
های فقر زدایی در اقدامات مربوط به بیابان زدایی و
کاهش اثرات خشکسالی (ماده ۴ بند ۲، الف.پ)
اتخاذ استراتژی ها و اولویت ها در چهار چوب طرح
ها و با سیاست های توسعه پایدار برای بیابان زدایی
و کاهش اثرات خشکسالی (ماده ۵:ب).

در سطح منطقه ای می توان به " دستورالعمل ساختاری خاک و ارزیابی پیامدها^۱" مصوب ۲۲ سپتامبر ۲۰۰۵^۶ اتحادیه اروپا اشاره کرد که در پرتو راهبرد موضوعی برای حفاظت از خاک این اتحادیه تصویب شده و هدف آن عبارت است از : تعیین اصول مشترک برای حفاظت و بهره برداری پایدار از خاک ، پیشگیری از تهدیدهای علیه خاک و تعدیل آثار این تهدیدها ، حفظ کار کرد خاک در پرتو بهره برداری پایدار و بازیافت خاک های آلوده و تخریب مقررات ناظر بر کنترل تخریب خاک در سطح ملی در اغلب کشورها دیگر حوزه های محیط

^۱-“soil framework anf impact Assessment dirivtive ”, EU council, ۲۲ Sep.۲۰۰۶.

زیستی توسعه چندانی نیافته و بیشتر به مسئله آلودگی خاک و ممنوع سازی آلاینده های سمی و الزام به استفاده از مواد جایگزین آن پرداخته است . به اعتقاد کارشناسان بین المللی حتی مقررات کنونی اغلب کشورها در زمینه حفاظت از خاک کاستی هایی دارند:

- این مقررات خاک را به عنوان یک عنصر اکولوژیکی با نقش حیاتی در نظام زیستی کره زمین ، حفاظت از تنوع زیستی و سازگاری محیط زیستی تلقی نمی کنند.

- کارکردهای اصلی خاک در این مقررات به نحو مقتضی مورد توجه قرارنمی گیرند .

- ویژگی اصلی این مقررات این است که اغلب مشکلات فیزیکی ناشی از استفاده نامناسب از زمین مانند کشاورزی و جنگل کاری را مد نظر قرارمی دهند که در نتیجه بیشتر منافع خصوصی کشاورزان و منافع کوتاه مدت و نه منافع بلند مدت همگانی مورد توجه قرارمی گیرد.

- این نکته نشان می دهد که این مقررات بیشتر واکنشی در برابر مسائل سیاسی و اداری هستند و نه الزاماً راهبرهایی برای حل مشکلات حفاظت از خاک.

- این مقررات گاه قادر اساسی لازم برای کارایی در حفاظت جدی از خاک هستند از جمله اینکه در اغلب این مقررات استانداردهای علمی و

تعاریف مربوط به خاک و انواع روش های تخریب

آن ملاحظه نمی شود.^۱

در نظام های معدودی از کشورها استانداردهای انتشار آلودگی خاک تدوین شده است . انگلستان یکی از این کشورها است که با تصویب " استانداردهای کیفیت محیط زیستی برای آلودگی خاک " این استانداردها را در اوت سال ۱۹۹۱ منتشر کرده است که این سند ۲۵ مواد آلاینده را تحت پوشش قرار می دهد.^۲ همچنین " راهبردهای بررسی و معیارهای آلودگی خاک و آب زیرزمینی "^۳ در

^۱-Hannam, and others, op cit., p.^۵

^۲- UK environmental Quality standards, EPA, august ۱۹۹۱

^۳- " guidelines for investigation and countermeasures for soil and groundwater pollution", EPA , nov. ۱۹۹۴

نومبر ۱۹۹۴ منتشر شدند که انواع مواد آلاینده خاک و مقدار مجاز انتشار آنها و نحوه اجرا و رعایت استاندارد ها برای مناطقی که برای دفع آلودگی در نظر گرفته شده اند یا خود آن منطقه آلوده مواد آلاینده است؛ قابل اجرا نیست.

تخرب خاک در ایران با توجه به تداوم تاریخی جامعه دهقانی و اتكاء اقتصادی آن بر کشاورزی، توسعه روزافزون شهر نشینی و توسعه صنعتی تبدیل به یکی از معضلات محیط زیستی شده است. از آنجا که تخریب خاک به معنای کاهش ظرفیت تولید آن بوده؛ کاهش امکان تولید در بخش کشاورزی نظام اقتصادی و معیشت کشاورزان کشور را مورد تهدید قرارداده است. تخریب زمین ضمن

تأثیر گذاری برنواحی وسیعی در سطح کشور ، زندگی بسیاری از افراد را در مناطق گوناگون کشور بویژه مناطق خشک و کویری تحت تاثیر قرار است که بیکاری و مهاجرت به شهرها از پیامدهای آن محسوب می شود.

گزارش های موجود وضعیت تخریب زمین را در ایران نگران کننده توصیف می کنند که این وضعیت با تداوم روند کنونی می تواند به یک بحران گسترده انسانی - محیط زیستی بیانجامد . حدود ۷۸ میلیون هکتار از زمین های ایران را زمین های خشک در بر می گیرد که از این میزان زمین های بیابانی شده و بیابان ها بالغ بر ۴۳ میلیون هکتار

است. حدود ۲/۷۶ درصد از زمین های کشور معادل ۱۲۵ میلیون هکتار از زمین های ایران در معرض بیابان زایی است که از این مساحت ۷۵ میلیون هکتار بیابان زایی است که از این مساحت ۷۵ میلیون هکتار تحت تأثیر فرسایش آبی، سی میلیون هکتار تحت تأثیر تأثیر فرسایش بادی و پنج میلیون هکتار تحت تأثیر عوامل شیمیایی و فیزیکی بیابان زایی همچون کاهش حاصلخیزی خاک، شوری و سایر تخریب ها است^۱. سالانه یک و نیم میلیون هکتار از خاک های مرغوب ایران به بیابان تبدیل می شود و یک سانتی متر از قشر خاک کشاورزی که برای ایجاد آن ۷۰۰

^۱- مهدیان ، محمد حسین ؟ "بررسی وضعیت تخریب اراضی در ایران ؟" مقاله ارائه شده در سومین همایش ملی فرسایش و رسوب، ۱۳۸۴، انجمن مهندسی عمران ایران ، واقع در :

سال زمان لازم است در اثر فقدان پوشش گیاهی از بین می رود^۱. استفاده نامطلوب از زمین ها از جمله برای استفاده از چراگاه به عنوان یکی از اصلی ترین عوامل تخریب محیط زیستی غیر قابل جبران، هر ساله با وجود اجرای برنامه های مختلف برای کنترل آن ، تشدید می یابد. بدین ترتیب این آمارها نشان مید هد که معضل تخریب خاک جدی بوده و کنترل و پیشگیری از آن ضرورتی حیاتی برای حفاظت از پایداری محیط زیست محسوب می شود. در زمینه انجام تعهد های بین المللی جمهوری اسلامی ایران با

^۱- " تخریب سطح جنگل ها و مراعع کشور " گزارش زیست ایران ، واقع در :
<http://zistiran.elogspot.com/۲۰۰۶/۰۹/blog-post-۱۱۵۹۰۰۳۰۰۲۳۸۰۰۵۹۲۵.html>

توجه به شدت معضل بیابان زدایی اقدام به تصویب کنوانسیون در تاریخ ۱۳۷۵/۱۰/۱۱ کرده اما قانون یا آین نامه خاصی جهت اجرایی ساختن مفاد آن تدوین نکرده است . بطور کلی اهمیت حفاظت از خاک بر خلاف حفاظت از آب و هوا در قوانین و مقررات ایران به نحو ناچیزی مورد توجه قرار گرفته و مواد قانونی اندکی در این خصوص به تصویب رسیده اند.

مفاد قانونی ناظر بر حفاظت از خاک در نظام حقوقی ایران را به نحو زیر می توان برشمرد :

(۱) ماده ۹ " قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست " (اصلاحیه ۱۳۷۱/۸/۲۴) اقدام به هر عملی را که موجبات آلودگی محیط زیست (از جمله

خاک) را فراهم کند ممنوع ساخته است. ضمانت اجرایی این ممنوعیت نیز در ماده ۱۲ پیش بینی شده است که مسئول کارخانه متخلف در صورت خود داری از توقف عمل آلاینده به حبس از ۶۱ روز تا ۱ سال و یا پرداخت جریمه نقدی از پنج هزار ریال تا پنجاه هزار ریال محکوم خواهد شد .

(۲) ماده ۶۸۸ " قانون مجازات اسلامی " (اصلاحیه ۱۳۷۶/۵/۸) هر اقدامی را که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن خاک، ممنوع ساخته و مجازات مرتكبان این رفتار مجرمانه را حبس تا یک سال زندان معین کرده است